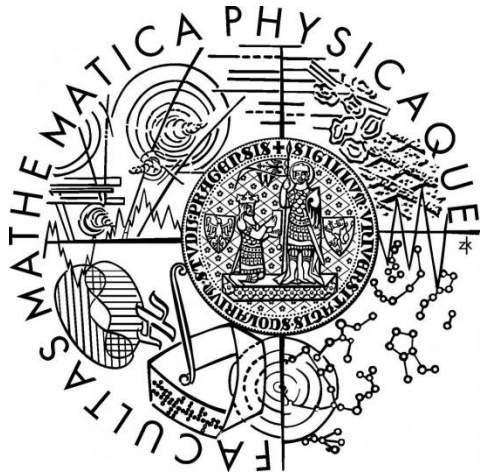

I. MECHANIKA

4. Soustava hmotných bodů II

Obsah

- Spojité rozložení hmotnosti.
- Počet stupňů volnosti.
- Kinematika tuhého tělesa.
- Zjednodušení popisu – rotace kolem osy a pevného bodu.
- Chaslesova věta.
- Dynamika tuhého tělesa.
- První a druhá impulsová věta.
- Zjednodušení soustav sil
  - posun referenčního bodu
  - přenesení působiště síly
  - skládání sil
  - umístění momentu dvojice sil
  - přenesení působiště do hmotného středu (doplnění momentu)
- Rovnováha

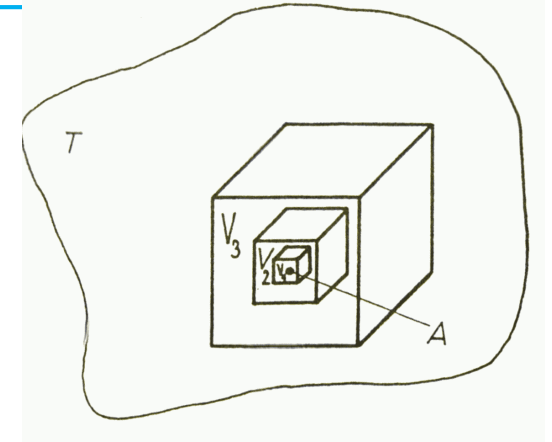
Co rozumíme tuhým tělesem

- abstrakce reálného tělesa
- rozšíření tuhé soustavy hmotných bodů – vzájemné vzdálenosti jednotlivých bodů se nemění při libovolných silách působících na těleso
- vhodné pro
  - studium rotací
  - pokud nelze zanedbat konečné rozměry reálných těles
- nezahrnuje vlastnosti
  - pružné
  - reologické

Spojité rozložení hmotnosti

- hustota stanovena limitním přechodem $\rho(\vec{r}) = \lim_{\Delta V \rightarrow 0} \frac{\Delta m}{\Delta V}$
- při správné interpretaci symbolů lze užít derivaci $\rho = \frac{dm}{dV}$
- těleso zadáno rozložením hustoty $\rho(\vec{r})$
- mimo těleso $\rho(\vec{r}) = 0$
- celková hmotnost soustavy $M = \int_V \rho(\vec{r}) dV \left(= \iiint_V \rho(\vec{r}) dV \right)$

veškerá vyjádření pro soustavu hmotných bodů, kde vystupují sumace přes hmotné body, se pro tuhé těleso mění na prostorové integrály

- obecně:
- diskrétní veličina $\dots a_n \rightarrow$ spojitá veličina $a(\vec{r})$
- suma $\dots \sum_{n=1}^N m_n a_n \rightarrow$ prostorový integrál $\int_V a(\vec{r}) \rho(\vec{r}) dV$
- poloha hm. středu $\dots \vec{r}_s = \frac{\sum_{n=1}^N m_n \vec{r}_n}{\sum_{n=1}^N m_n} = \frac{1}{M} \sum_{n=1}^N m_n \vec{r}_n \rightarrow \vec{r}_s = \frac{\int_V \vec{r} \rho(\vec{r}) dV}{\int_V \rho(\vec{r}) dV} = \frac{1}{M} \int_V \vec{r} \rho(\vec{r}) dV$

Počet stupňů volnosti

Tuhá soustava h.b. má 6 stupňů volnosti

- 3 body neležící v přímce (9 stupňů volnosti)
- 3 pevné vzdálenosti mezi nimi (3 vazební podmínky)

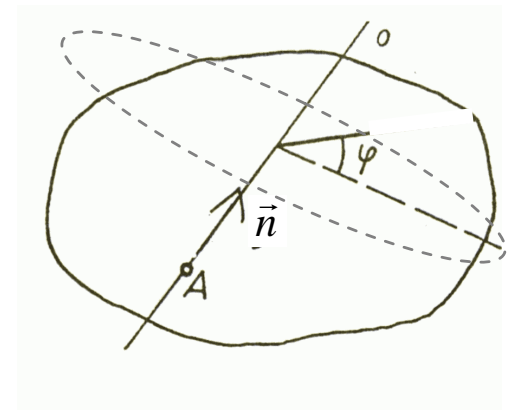
Pro kinematické úvahy se užívá tato skupina parametrů:

- poloha jednoho pevného bodu A v tělese (3 souřadnice)
- osa o procházející tímto bodem (směr určen 2 parametry – 2 směrové úhly nebo 2 nezávislé

souřadnice n_1 a n_2 směrového vektoru $\vec{n}$; pro jednotkový směrový vektor platí

$$n_1^2 + n_2^2 + n_3^2 = 1)$$

- úhel natočení φ tělesa kolem osy (úhel mezi přímkou pevnou v tělese a přímkou pevnou v prostoru)

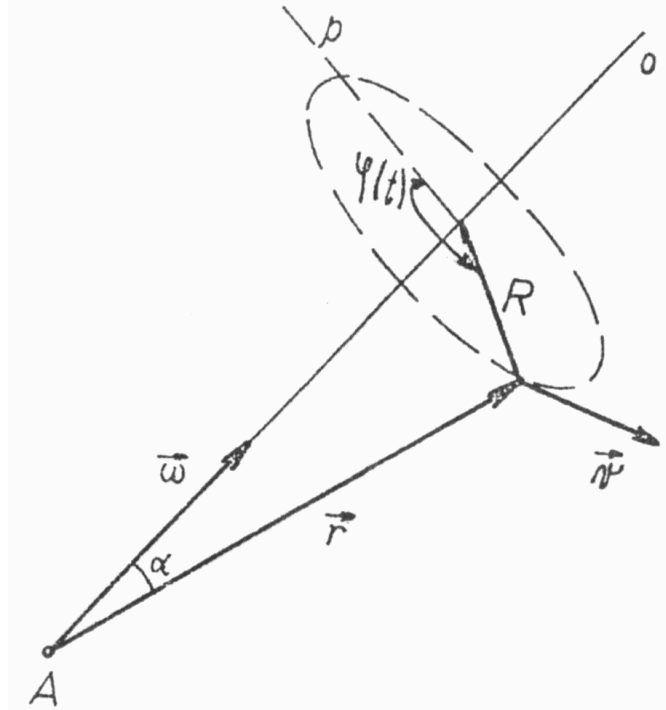
Pohyb tuhého tělesa – kinematika

otáčení tuhého tělesa kolem pevné osy

- bod A a jím procházející osa o zachovávají v tělese i prostoru stálou polohu
- časově proměnná veličina $\varphi = \varphi(t)$
- všechny body (s výjimkou bodů na ose) konají kruhový pohyb se společnou úhlovou

rychlostí $\omega = \frac{d\varphi}{dt}$ v rovině kolmé k ose o

- rotaci určuje vektor $\vec{\omega}$, rychlost bodu s polohovým vektorem $\vec{r}$ bude $\vec{v} = \vec{\omega} \times \vec{r}$
- vektory úhlové rychlosti $\vec{\omega}$, $\vec{r}$ a $\vec{v}$ tvoří pravotočivý systém

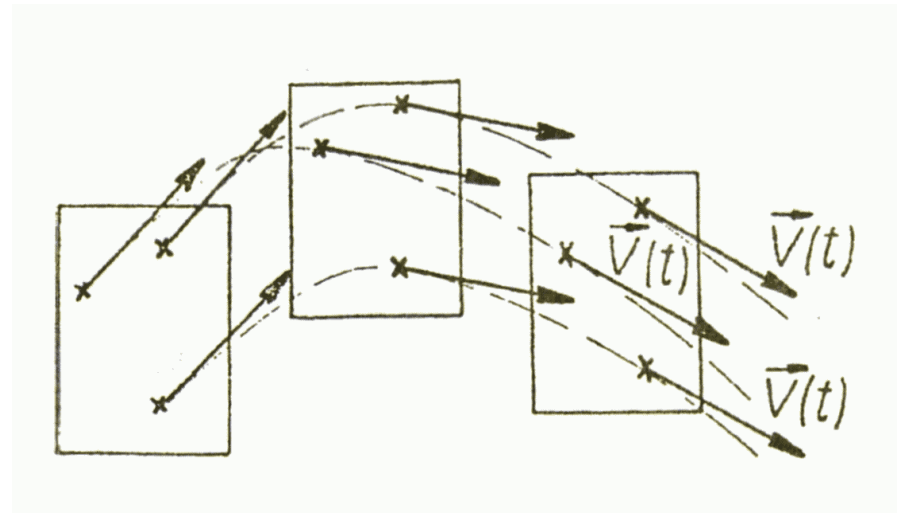
Pohyb tuhého tělesa – kinematika

otáčení tuhého tělesa kolem pevného bodu

- východiskem je *Eulerova věta*: „Otáčení tuhého tělesa kolem pevného bodu lze v každém okamžiku vyjádřit jako otáčení tuhého tělesa kolem pevné osy procházející pevným bodem.“
- rotaci určuje vektor $\vec{\omega}(t)$
- rychlost bodu s polohovým vektorem $\vec{r}$ bude $\vec{v}(t) = \vec{\omega}(t) \times \vec{r}$
- průběžně se mění jak směr osy otáčení, tak velikost úhlové rychlosti

translace (pohyb posuvný, postupný)

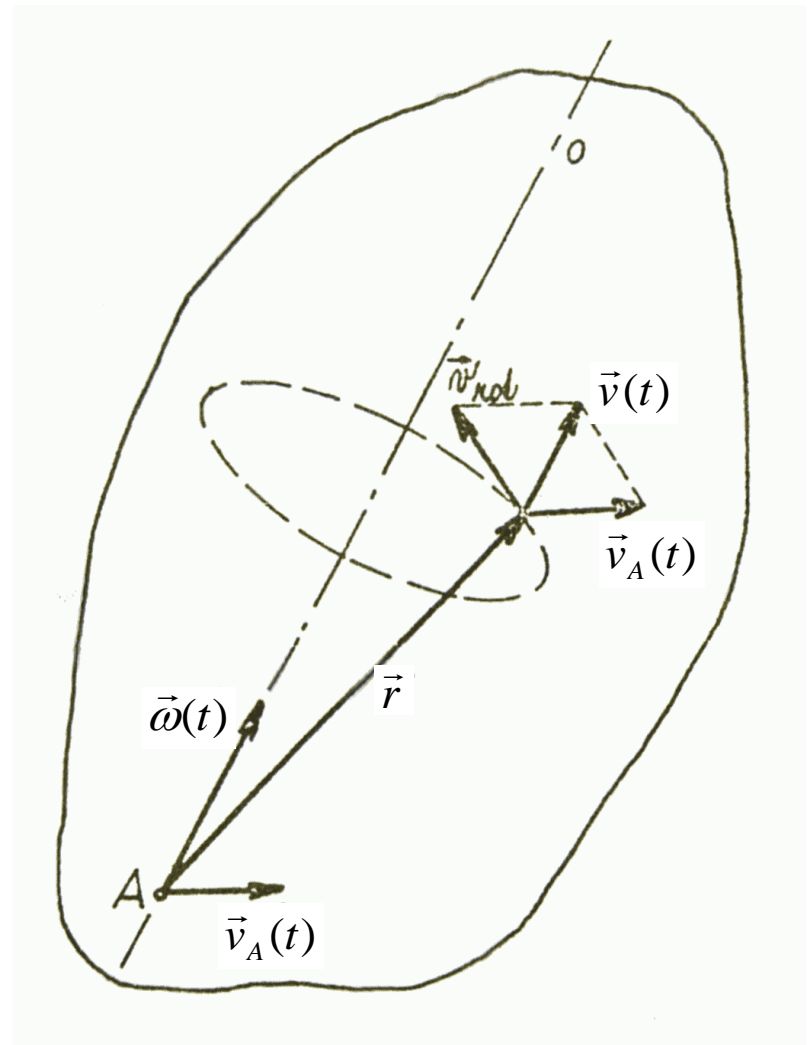
- rychlost $\vec{v} = \vec{V}(t)$ všech bodů tělesa je v každém okamžiku stejná
- trajektorie posunuté vzhledem k počáteční poloze bodů

Pohyb tuhého tělesa – kinematika

libovolný pohyb

- východiskem je *Chaslesova věta* ([šál] Michel Chasles, 1793 – 1880, Francie, matematik): „Libovolný pohyb tuhého tělesa lze složit z translace a rotace kolem pevného bodu.“
- translace popsána pomocí rychlosti $\vec{v}_A(t)$ referenčního bodu A
- rotaci určuje vektor $\vec{\omega}(t)$, rychlost bodu s polohovým vektorem $\vec{r}$ bude
$$\vec{v}(t) = \vec{v}_A(t) + \vec{\omega}(t) \times \vec{r}$$
- poloha bodu A v tělese není omezena (často hmotný střed)

Pohyb tuhého tělesa – kinematika

jak souvisí parametry pro různé volby?

- rychlosti bodů A a A' jsou obecně různé $\vec{v}_A \neq \vec{v}'_A$
- úhlové rychlosti jsou stejné $\vec{\omega} = \vec{\omega}'$
- důkaz:

- vyjádření rychlosti bodu X tělesa pomocí různých referenčních bodů:

$$\vec{v} = \vec{v}_A + \vec{\omega} \times \vec{r}$$

$$\vec{v} = \vec{v}'_A + \vec{\omega}' \times \vec{r}'$$

- vyjádření rychlosti bodu A' pomocí referenčního bodu A : $\vec{v}'_A = \vec{v}_A + \vec{\omega} \times \vec{a}$
- do vyjádření rychlosti bodu X pomocí referenčního bodu A zavedeme vztah mezi vektory $\vec{r} = \vec{a} + \vec{r}'$

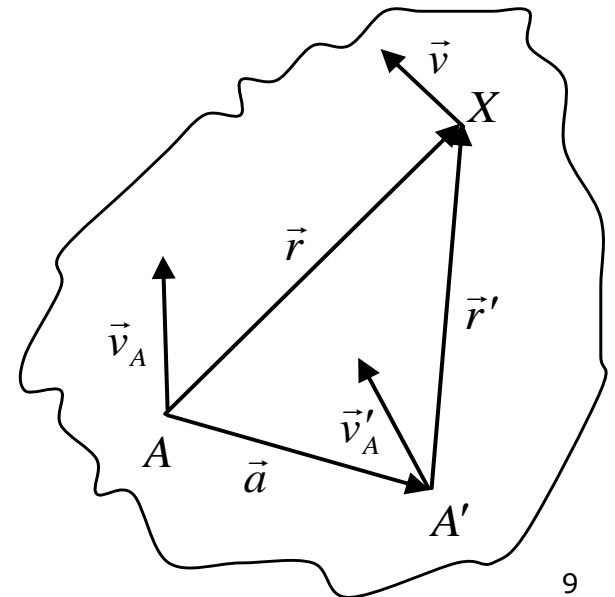
$$\begin{aligned}\vec{v} &= \vec{v}_A + \vec{\omega} \times \vec{r} = \vec{v}_A + \vec{\omega} \times (\vec{a} + \vec{r}') = \\ &= \underbrace{\vec{v}_A + \vec{\omega} \times \vec{a}}_{\vec{v}'_A} + \vec{\omega} \times \vec{r}' = \vec{v}'_A + \vec{\omega} \times \vec{r}'\end{aligned}$$

- platí tedy současně:

$$\vec{v} = \vec{v}'_A + \vec{\omega}' \times \vec{r}'$$

$$\vec{v} = \vec{v}'_A + \vec{\omega} \times \vec{r}'$$

- porovnáním: $\vec{\omega} = \vec{\omega}'$ q.e.d.

Pohyb tuhého tělesa – kinematika

Důležité:

- funkce $\vec{v}_A = \vec{v}_A(t)$ a $\vec{\omega} = \vec{\omega}(t)$ určují rychlost v bodě $\vec{r}$, ale ne trajektorii
- určení trajektorie z těchto funkcí není obecně jednoduché

Problém:

- $\vec{r}$ pevný v tělese – je to skutečně polohový vektor určitého bodu, jenže funkci $\vec{r} = \vec{r}(t)$ neznáme, dokud neurčíme trajektorii tělesa
- jiná možnost: $\vec{r}$ pevný v prostoru – ukazuje pro různá t na různé body tělesa

Dynamika tuhého tělesa

pohybové rovnice soustavy hmotných bodů

$$\frac{d}{dt} \vec{P} = \vec{F}^E \quad 1. \text{ impulsová věta}$$

$$\frac{d}{dt} \vec{B} = \vec{M}^E \quad 2. \text{ impulsová věta}$$

6 skalárních rovnic $\rightarrow$ 6 nezávislých funkcí např. $\vec{v}_A = \vec{v}_A(t)$ a $\vec{\omega} = \vec{\omega}(t)$

1. impulsová věta $\rightarrow$ věta o pohybu hmotného středu soustavy $M\vec{a}_s = \vec{F}^E$,
referenční bod A umístíme do hmotného středu soustavy, dále budeme značit

$\vec{v}_A \rightarrow \vec{v}_s$, dostaneme rovnici pro $\vec{v}_s$: $M \frac{d\vec{v}_s}{dt} = \vec{F}^E$, jejím řešením bude $\vec{v}_s = \vec{v}_s(t)$

Hmotný střed soustavy se pohybuje jako h.b., který má hmotnost rovnu celkové hm. soustavy a na nějž působí výslednice vnějších sil $\vec{F}^E$ působících na soustavu.

$\rightarrow$ možnost studovat metodami dynamiky hmotného bodu

$\rightarrow$ např. těleso v tíhovém poli – hm. střed se pohybuje po trajektorii některého vrhu

2. impulsová věta – analogickou rovnicí pro $\vec{\omega} = \vec{\omega}(t)$ není zdaleka tak snadné získat

Zjednodušení sil působících na těleso

$$\vec{F}^E = \sum_{i=1}^N \vec{F}_i^E$$

$$\vec{M}^E = \sum_{i=1}^N \vec{r}_i \times \vec{F}_i^E = \sum_{i=1}^N M_i^E$$

různé soustavy vnějších sil, jejichž $\vec{F}^E$ a $\vec{M}^E$ (vyjádřený vzhledem k témuž bodu) jsou stejné, mají na stejné těleso stejný dynamický účinek, tj. jsou dynamicky ekvivalentní

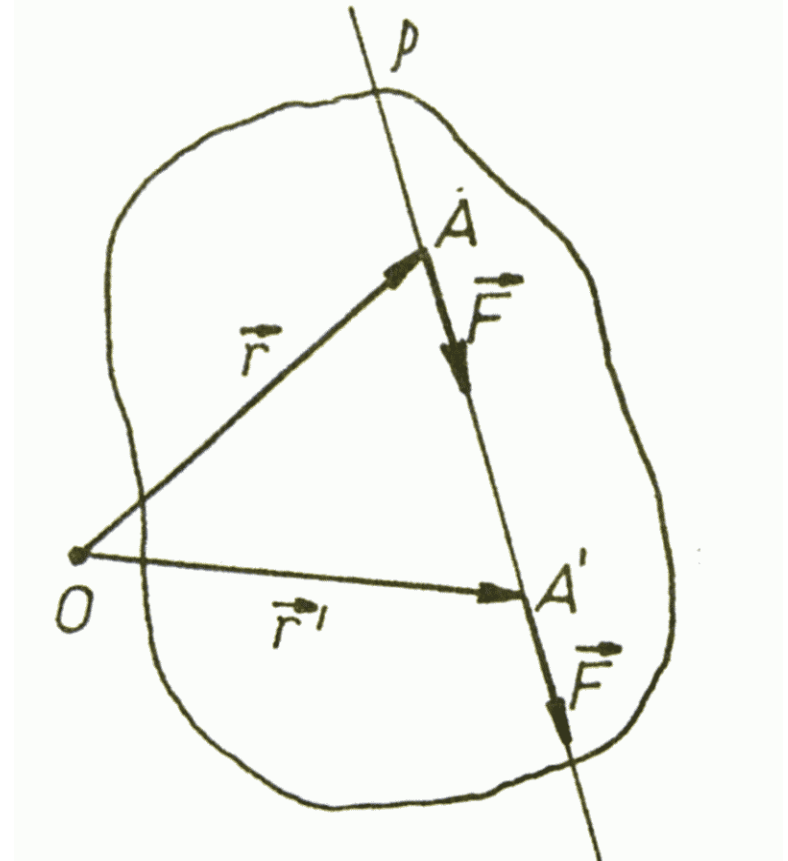
Úpravy soustavy sil při zachování $\vec{F}^E$ a $\vec{M}^E$

- zjednodušení nebo zpřehlednění problému
- pro technické aplikace

Přenesení působiště síly podél přímky

přenesení působiště síly podél „vektorové přímky“

- zachová působení síly i moment k lib. bodu (přímka se nezmění a tedy ani její vzdálenost od libovolného bodu)

Přesun referenčního bodu momentu sil

přesun referenčního bodu pro výpočet momentu sil $O \rightarrow O'$

- moment sil vzhledem k bodu O :

$$\vec{M}^E = \sum_{i=1}^N \vec{r}_i \times \vec{F}_i^E$$

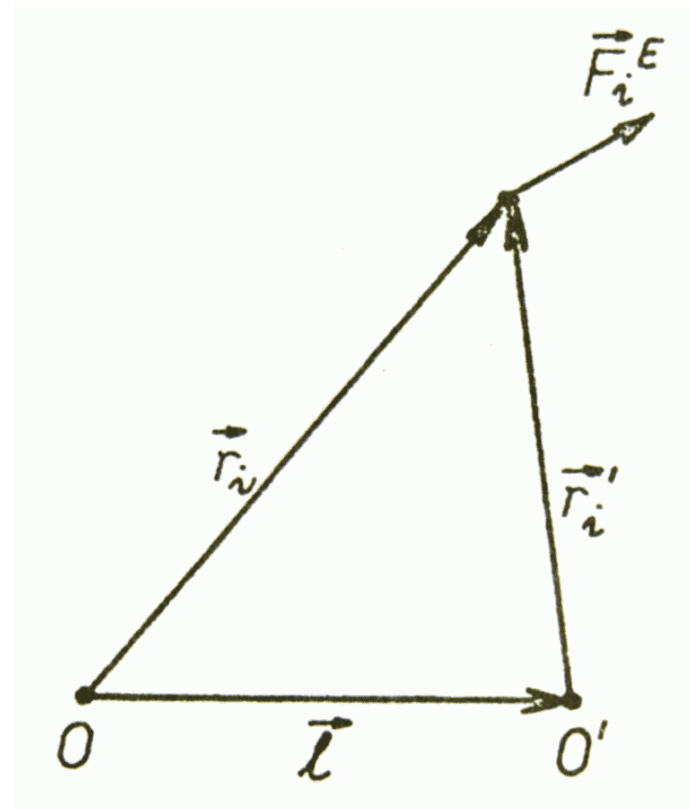
$$\vec{r}_i = \vec{r}'_i + \vec{l}$$

- moment sil vzhledem k bodu O' :

$$\begin{aligned} \vec{M}'^E &= \sum_{i=1}^N \vec{r}'_i \times \vec{F}_i^E = \sum_{i=1}^N (\vec{r}_i - \vec{l}) \times \vec{F}_i^E = \\ &= \underbrace{\sum_{i=1}^N \vec{r}_i \times \vec{F}_i^E}_{\vec{M}^E} - \vec{l} \times \underbrace{\sum_{i=1}^N \vec{F}_i^E}_{\vec{F}^E} = \vec{M}^E - \vec{l} \times \vec{F}^E \end{aligned}$$

- důsledky:

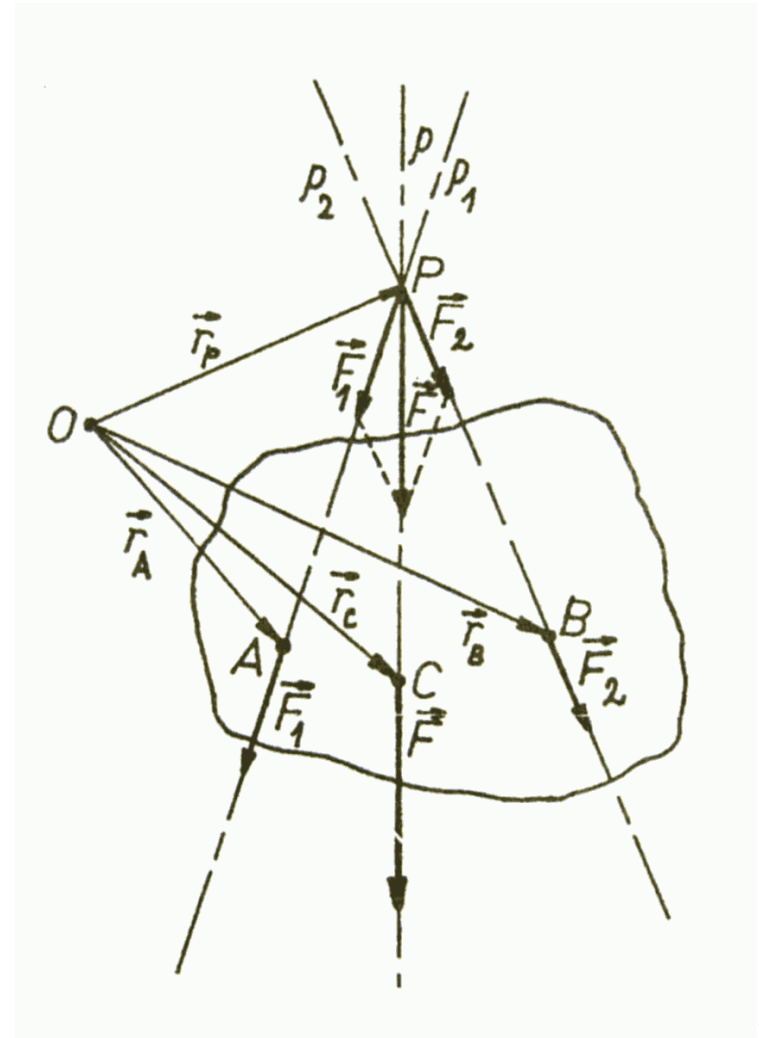
- $\vec{F}^E = 0 \quad \Rightarrow \quad \vec{M}'^E = \vec{M}^E$
- $\vec{l} \parallel \vec{F}^E \quad \Rightarrow \quad \vec{M}'^E = \vec{M}^E$

Skládání různoběžných sil

- přenos do průsečíku P „vektorových přímk“ p_1 a p_2
- složení $\vec{F} = \vec{F}_1 + \vec{F}_2$
- přenos po „vektorové přímce“ p do libovolného vhodného bodu C
- zachovává celkový moment sil:

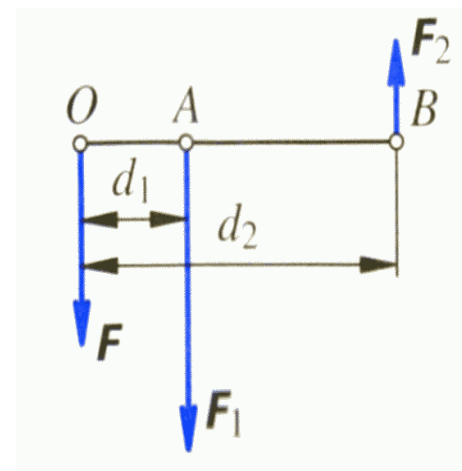
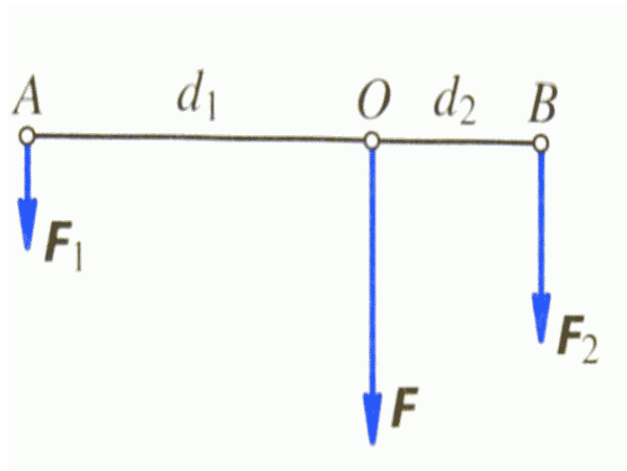
$$\begin{aligned} \underbrace{\vec{r}_A \times \vec{F}_1 + \vec{r}_B \times \vec{F}_2}_{\vec{r}_P \times \vec{F}_1 + \vec{r}_P \times \vec{F}_2} &= \vec{r}_P \times \vec{F}_1 + \vec{r}_P \times \vec{F}_2 = \\ &= \vec{r}_P \times (\underbrace{\vec{F}_1 + \vec{F}_2}_{\vec{F}}) = \vec{r}_C \times \vec{F} \end{aligned}$$

Skládání rovnoběžných sil

- velikost výslednice je součet/rozdíl velikostí
- působíště výslednice nutno hledat z rovnosti momentů
- nejjednodušší úvaha: výslednice má vzhledem k svému působíšti nulový moment
→ momenty složek se musí vzhledem k tomuto bodu kompenzovat $d_1 F_1 = d_2 F_2$ →

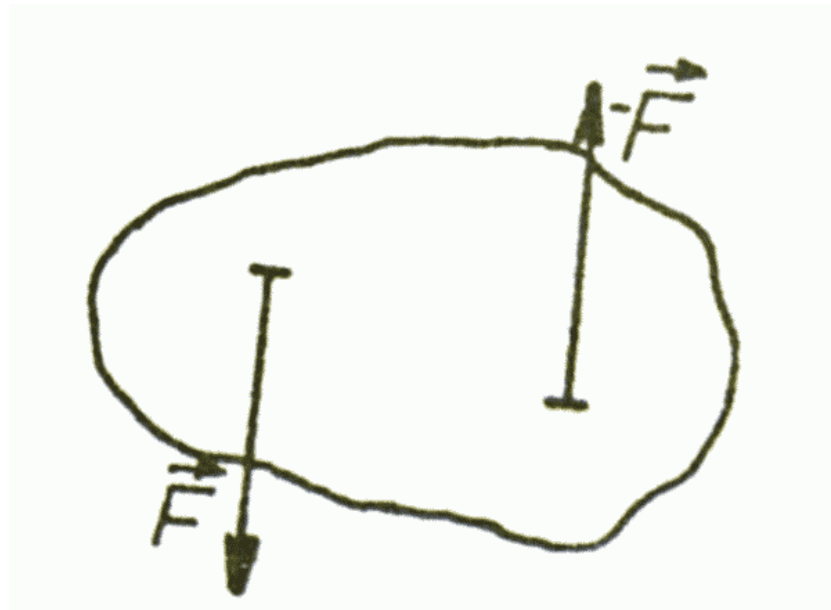
ramena budou v opačném poměru velikostí složek $\frac{F_1}{F_2} = \frac{d_2}{d_1}$

Dvojice sil – stejné antiparalelní síly

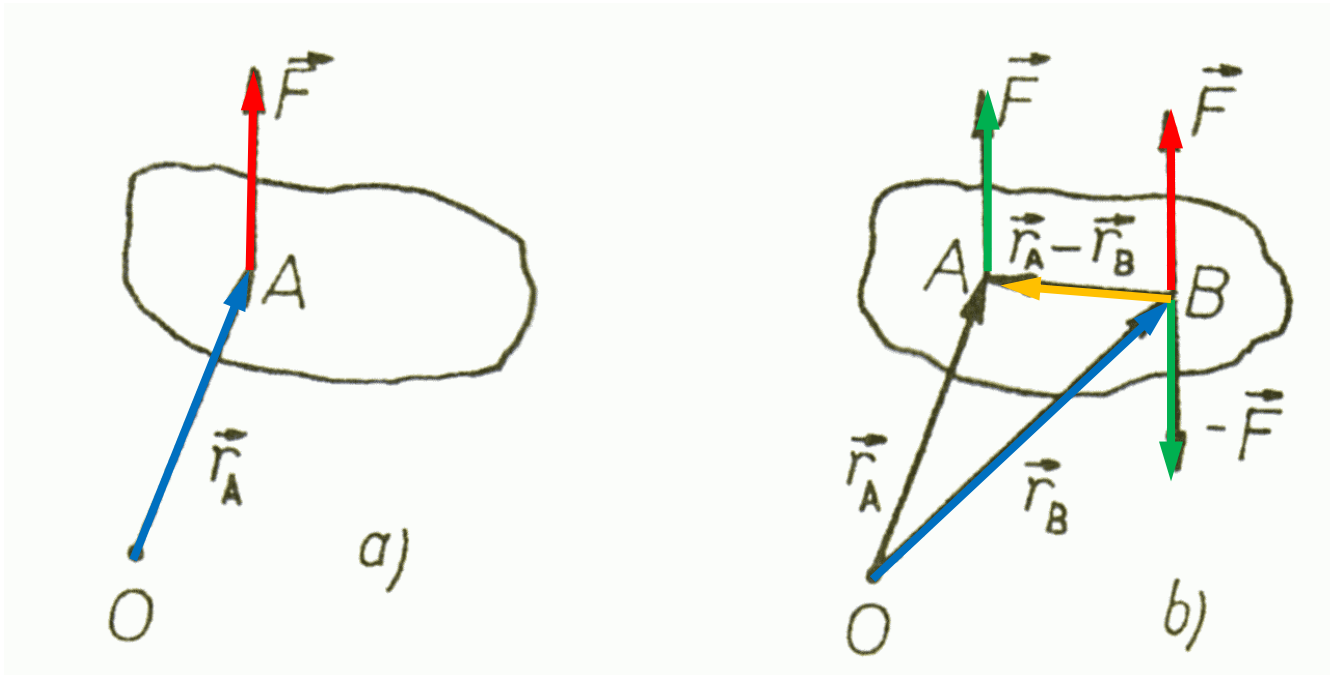
- výslednice nulová $\vec{F} + (-\vec{F}) = 0$
- výsledný moment $\vec{M}_A + \vec{M}_B = \vec{r}_A \times \vec{F} + \vec{r}_B \times (-\vec{F}) = \underbrace{(\vec{r}_A - \vec{r}_B)}_{\vec{d}} \times \vec{F} = \vec{d} \times \vec{F} \neq 0$
- moment dvojice $\vec{M}^D = \vec{d} \times \vec{F} = l |\vec{F}|$, kde l je vzdálenost vektorů
- poloha bodu, vůči němuž byly momenty počítány, nemá vliv na výsledek

Přenesení síly do jiného bodu

- při přenosu síly $\vec{F}$ z bodu A do bodu B se její dynamický účinek na těleso nezmění, doplníme-li sílu $\vec{F}$ v bodu B silovou dvojicí s momentem

$$\vec{M}^D = (\vec{r}_A - \vec{r}_B) \times \vec{F}. \text{ Platí totiž } \underbrace{\vec{r}_A \times \vec{F}}_{\vec{M}_A} = \underbrace{\vec{r}_B \times \vec{F}}_{\vec{M}_B} + \underbrace{(\vec{r}_A - \vec{r}_B) \times \vec{F}}_{\vec{M}^D}.$$

Skládání mimoběžných sil

- nalézt vzdálenost mimoběžek
- posunout jednu ze sil po této úsečce (kolmá k síle)
- doplnit moment dvojice (ramenem bude vzdálenost mimoběžek)
- výsledkem jsou síly různoběžné, které se složí výše popsaným způsobem

Přenesení sil do hmotného středu

---

přenesení všech vnějších sil působících na těleso do hmotného středu

- výslednice vnějších sil
$$\vec{F}^E = \sum_{i=1}^N \vec{F}_i^E$$
- celkový moment po přenesení
$$\vec{M}^E = \vec{M}^D + \vec{r}_S \times \sum_{i=1}^N \vec{F}_i^E$$

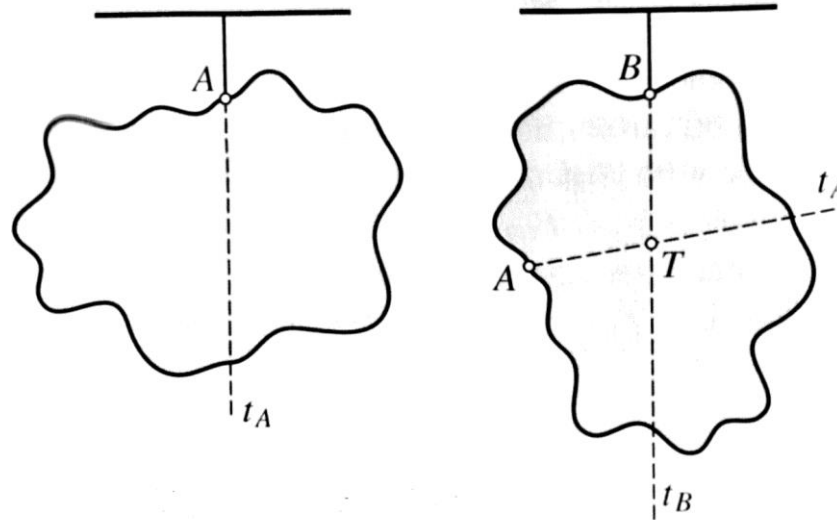
(vzhledem k počátku souřadnic)
- moment $\vec{M}^D$ je *výsledný moment silové dvojice* (= součet momentů silových dvojic přidaných při přenášení sil do hmotného středu)

Hmotný střed v homogenním tíhovém poli

- těleso v homogenním tíhovém poli
- popsaným postupem přeneseme síly působící na jednotlivé h.b. tělesa do hmotného středu
- výslednice vnějších sil po přenosu $\vec{G} = \sum_{i=1}^N m_i \vec{g} = M \vec{g}$
- celkový moment po přenesení $\vec{M}^G = \vec{M}^D + \vec{r}_S \times M \vec{g}$
(vzhledem k počátku souřadnic)
- celkový moment před přenesením $\vec{M}^G = \sum_{i=1}^N \vec{r}_i \times m_i \vec{g} = \underbrace{\left(\sum_{i=1}^N \vec{r}_i m_i \right)}_{\vec{r}_S M} \times \vec{g} = \vec{r}_S \times M \vec{g}$
- porovnáním vidíme, že výsledný moment silové dvojice tíhových sil je nulový
 $\vec{M}^D = 0$

Závěr: Soustavu sil, které působí na tuhé těleso v homogenním tíhovém poli, lze nahradit jedinou silou – tíhovou silou – umístěnou v hmotném středu tělesa. 21

Hmotný střed versus těžiště

- působíště tíhové síly v homogenním tíhovém poli – průsečík těžnic
- v homogenním tíhovém poli těžiště splývá s hmotným středem
- v nehomogenním poli těžiště (na rozdíl od hmotného středu) neexistuje, protože těžnice se neprotínají v jediném bodě!

Rovnováha tuhého tělesa

Musí být splněny současně dvě podmínky rovnováhy

- výslednice vnějších sil $\vec{F}^E = 0$
(v důsledku je celkový moment roven výslednému momentu silové dvojice, a ten je nezávislý na vztažném bodu)
- celkový moment $\vec{M}^E = 0$ (platí-li pro některý bod, platí pro každý bod)

Jak se chová těleso v rovnováze?

- těleso zůstává v předchozím stavu
- hmotný střed v klidu nebo v rovnoměrném přímočarém pohybu
- otáčení kolem hm. středu je druhou podmínkou jen poněkud omezeno

Těleso podrobené vazbám

- výhodné využít energetických úvah
- rovnovážná poloha – minimum potenciální energie